

УДК 378.6:78

ГОРБЕНКО Сергій Семенович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики музичної освіти, хорового співу і диригування Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0002-2336-2616>
 e-mail: ssgorbenko@gmail.com

ДІЯЛЬНІСНА ДОМІНАНТА ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ГУМАНІСТИЧНО ОРІЄНТОВАНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ ІНДИВІДА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасний стан розвитку освіти в Україні визначається багатьма вченими як кризовий, в якому матеріальний фактор поступово витісняє, а інколи і знищує духовний. Це вимагає якісного оновлення теоретико-практичного змісту, основоположних принципів навчання і виховання, які ґрунтувалися б на прогресивних наукових засадах. За таких обставин виникає необхідність переходу від традиційної авторитарної педагогіки до гуманістично орієнтованої. Такому підходу суголосні документи ЮНЕСКО в яких виокремлюється принцип гуманізації освітнього простору (Дорожня карта мистецької освіти, 2006; підсумки другої Всесвітньої конференції мистецької освіти, Сеул – 2010). У той же час сучасна система освіти в Україні опинилася у ситуації, коли різноманітні гуманістично спрямовані педагогічні програми («педагогіка серця», співробітництва; школа віри, розвитку творчої особистості; краса педагогічної дії; вальдорфська педагогіка та ін.), а також особистісно-орієнтовані концепції розвитку навчання і виховання не поєднуються з прагматичними установками значної частини вчителів, учнівської та студентської молоді. Практична реалізація цього надзвичайно складного завдання торкається різних напрямків і сфер, в тому числі й мистецтва, яке допомагає людині глибше пізнати себе, свій внутрішній світ, спонукає до самоосвіти і самовдосконалення, задовольняє потреби індивіда в осягненні навколишньої дійсності у різних формах людської чуттєвості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На важливість гуманістично спрямованої освіти вказували Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Довженко, М. Драгоманов, О. Косач, І. Огієнко, М. Потебня, М. Рильський, С. Русова, І. Франко та багато інших громадських і педагогічних діячів України. Значний внесок у світову теорію і практику гуманістичного навчання та виховання дитини зробили А. Макаренко і В. Сухомлинський.

Ідеї гуманізму, концептуальні підходи

демократизації та реформування освіти в різні історичні періоди досліджувалися як зарубіжними, так і українськими вченими-філософами (В. Андрущенко, В. Зеньковський, І. Зязюн, В. Кремень, Ж. Мартінен, Г. Сковорода, А. Швейцер, Е. Фромм та ін.); педагогами (Є. Бондаревська, С. Гончаренко, І. Зязюн, Г. Корнетов, Л. Лузіна, Ю. Мальований, О. Норкіна, О. Пометун, О. Савченко, В. Серіков, В. Сластьонін, Т. Сущенко, Є. Шиянов, М. Ярмаченко та ін.); психологами (Ш. Амонашвілі, Г. Балл, Р. Бернс, І. Бех, М. Боришевський, І. Булах, Л. Виготський, Д. Дьюї, Г. Костюк, О. Леонтьєв, В. Моляко, К. Роджерс та ін.). В музичній педагогіці гуманістичні позиції актуалізують у своїх працях Л. Беземчук, О. Гончарова, О. Гумінська, О. Комаровська, О. Михайличенко, О. Лобова, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалка, А. Растрігіна, О. Ростовський, О. Рудницька, Я. Сверлюк, О. Хижна та ін.

Мета статті – науково обґрунтувати і актуалізувати діяльнісний підхід до музичної освіти та охарактеризувати зміст запропонованих видів музичної діяльності учнів початкової та середньої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчить історичний досвід, процес навчання і виховання, наукові ідеї самі по собі не в змозі впливати на особистість. Вони мають життєвий сенс тоді, коли на їх основі здійснюються практичні дії, тобто діяльність. На думку О. Леонтьєва, «людське життя – це сукупність, точніше, система діяльностей, що змінюють одна одну» [4, с. 81]. В діяльності й відбувається перехід об'єкта в його суб'єктивну форму, в образ. Л. Виготський досить переконливо відзначав: «в основу виховного процесу має бути покладена особиста діяльність учня і все мистецтво педагога має зводитися лише до того, щоб спрямовувати і регулювати цю діяльність. Цілі діяльності обов'язково співвідносяться з поняттям «дія», так само як поняття мотиву співвідноситься з поняттям діяльності» [2, с. 24]. Це дає підстави стверджувати, що будь-яка діяльність

особистості здійснюється не інакше як у формі окремих усвідомлених і спланованих дій, переважно взаємопов'язаних між собою мотивами і цілями. За визначенням І. Беха, «основним показником морально-духовного розвитку особистості, є вчинок, як акт людської діяльності і поведінки. Його ефективність залежить від відповідності предметних дій і вчинків учня мотивам їх здійснення» [1, с. 143].

Генетично висхідною і основною формою людської діяльності є діяльність зовнішня, почуттєво-практична. Ми вважаємо, що діяльнісні засади реалізуються в контексті життєдіяльності конкретного індивіда та враховують його життєві погляди, плани, ціннісні орієнтації і за своєю суттю є особистісно-діяльнісними. Така концепція стверджує, що «дієвим навчання і виховання є лише тоді, коли особистість включається в різноманітні види діяльності і оволодіває суспільним досвідом завдяки ефективному стимулюванню педагогом її активності в цій діяльності» [3, с. 18]. Спираючись на думки відомих учених, стає можливим розуміти, що під діяльністю, перш за все, слід розуміти активність самовизначаючої особистості, яка переносить істинні пріоритети і акценти у сферу внутрішнього, особистісного розвитку духовних потреб, мотивів, інтересів, ідеалів, переконань, які й є предметом підвищення рівня компетентності та виховного впливу. Саме ці аспекти в гуманістично спрямованій музичній освіті представлено базовими панівними ідеями, ознаками, положеннями, найважливішими складовими, які реалізовує вчитель. Вони дістали назву «домінанти». Це основні принципи гуманістичного навчання і виховання індивіда, які розкривають певні важливі вектори, явища, що уможливають передбачені результати. Наголосимо, що домінанта є комплексним педагогічним засобом і містить, в залежності від його назви і змісту, цілісну сукупність понять, але одна з них є ключовою. В нашому дослідженні домінантою є особистісно орієнтована музична діяльність учнів закладів загальної середньої освіти. Вона розглядається в контексті змісту музичних занять учнів молодшого та підліткового віку до якого включасмо: врахування самоцінності дитини, її індивідуальних та вікових особливостей; надання свободи творчого вибору, підтримки кожному індивіду; досвід емоційно-морального відношення до дійсності, що втілений в музичному творі; стан професійної підготовки вчителя до особистісної реалізації навчально-виховних завдань; надання пріоритету національним традиціям, різним пластам музичної культури; введення дитини через музичне мистецтво у великий світ загальнолюдських цінностей, вплив на

становлення її духовного світу; формування музичної культури індивіда як класичної функції музичної освіти, що виходить на рівень духовно-моральних цінностей і гуманістичних переконань.

Відомо, що зміст музичного мистецтва є виявленням внутрішнього світу людини, пов'язаного безпосередньо із самовираженням, яке є основною умовою організації музичної діяльності у виховному процесі. Без врахування спрямованості цієї діяльності втрачається і суть музичного мистецтва, а отже, й педагогічне призначення самої діяльності з метою становлення особистості. Для сприйняття мистецтва, – пише Л. Виготський, – недостатньо мати здатність пережити саме те почуття, яке володіло автором твору, необхідно ще й творчо подолати своє власне почуття, знайти його катарсис. Тільки тоді дія мистецтва виявиться сповна [2]. Матеріалізація цього положення складає суть організації музичної діяльності. Не випадково Б. Бітінас, аналізуючи процес виховання, виділяє три його структурні елементи – діяльність, спілкування, стосунки. Адже через розуміння стосунків, системи цінностей її підходимо до змісту музики і виховання її засобами, яке ґрунтується на різноманітній музично-художній діяльності. Вчений робить важливий висновок: не умови, не обставини створюють особистість, а сама особистість у взаємодії з умовами всієї екзистенції створює себе сама.

У дослідженнях сучасних учених музична діяльність розглядається як основний засіб активного залучення учнів до музики та відображення їх взаємодії з музичним мистецтвом у ролі слухачів, виконавців, «творців». Це спосіб самовираження кожного індивіда. Завдання вчителя музичного мистецтва полягає у створенні максимально сприятливих умов для залучення кожної дитини до певного виду музичної діяльності, розвитку інтересу, творчого потенціалу учнів у атмосфері взаєморозуміння, довіри і співпраці. В таких умовах учитель повинен поступово і непомітно віддавати ініціативу дітям, яка може проявлятися у підборі репертуару, виконавській інтерпретації творів, формулюванні музично-творчих завдань, розвитку ціннісних орієнтирів у сфері музичного мистецтва тощо. Це сприяє утвердженню позитивної «Я» концепції кожної дитини, усвідомленню впевненості у своїх власних можливостях.

До основних видів музичної діяльності Б. Теплов відносив слухання музики, виконання музики, створення музики. Б. Асаф'єв вважав, що існує діяльність композитора, виконавця, слухача. Г. Рігіна,

спираючись на позицію Б. Асаф'єва, розглядала музично-освітній процес як поєднання слухання музики, виконання (хоровий спів) та імпровізацію. Важливою для нас є думка Р. Тельчарової, на думку якої музична діяльність є передумовою, формою, показником вияву музичної культури людини. О. Гумінська виокремлює в ході проведення музичних занять хоровий спів, слухання музики, музично-ритмічні рухи, гру на музичних інструментах, музичну творчість, теоретичне освоєння музики. О. Лобова ділить музичну діяльність на *мистецьку* (слухання, виконавство, композиторська діяльність учнів) і *навчальну* (хоровий спів, гра на музичних інструментах, музично-ритмічні рухи, ознайомлення з творчістю композиторів і основами елементарної теорії музики).

Беручи до уваги названі позиції щодо структури музичної діяльності учнів та комплексно підходячи до процесу їх практичного застосування, ми виділяємо *три види* діяльності учнів молодшого та підліткового віку: музично-пізнавальну; музично-творчу; музично-виконавську. Усі вони взаємопов'язані між собою і на їхній основі конструюється сучасний урок музичного мистецтва.

Залучення дітей шкільного віку до музично-пізнавальної діяльності відбувається на основі формування у них відповідних інтересів, знань та умінь. Аналіз відповідної літератури та передового практичного досвіду допомагають визначити основні шляхи організації музично-пізнавальної активності учнів, що існують в сучасній школі. Перший шлях базується на взаємозв'язку змісту музичного матеріалу і відповідного методичного забезпечення. Другий – пов'язаний з використанням проблемних та інтерактивних методів і форм навчання як найважливіших засобів активізації музично-пізнавальної діяльності індивіда. Третій шлях передбачає застосування різноманітних видів самостійної музично-розвивальної діяльності учнів.

Основним пізнавальним мотивом, на думку багатьох дослідників, є інтерес, який позитивно впливає на всі психічні процеси, виступає спонукальною силою освоєння виховного та розвивального потенціалу музичного мистецтва, а музичний твір є комплексним предметом пізнання і може приваблювати дітей різними своїми гранями. Для одного учня матимуть значення пізнавальні та естетичні аспекти твору, для іншого – художньо-творчий вимір, третій шукає в музичній діяльності бажання емоційного насичення, четвертий – тільки відпочинку і розваги, п'ятий – звертається до неї з позахудожніх намірів і т. ін.

Для розвитку музично-пізнавального інтересу учнів застосовуються різні типи нестандартних завдань: музично-дидактичні ігри, загадки, головоломки, музичні ребуси, задачі-веселинки, цікавинки, вправи на розвиток умінь висловлювати свої почуття тощо. Педагоги-дослідники виділяють наступні умови, що сприяють формуванню музично-пізнавального інтересу учнів: створення необхідної матеріально-технічної бази для проведення музично-виховної роботи; наявність необхідних музичних знань та певних умінь пізнавати нове; сформованість емоційно-ціннісного ставлення учнів до уроку музики і музично-пізнавальної діяльності.

Ніякий вид музичної діяльності не дасть позитивних виховних результатів, якщо у дитини немає навичок активного музичного сприймання. Здатність сприймати музику притаманна будь-кому з людей, тому що в кожній особистості «закладені» основні музичні елементи, як то: здатність до руху, мислення; настрої, слух, емоційність, інтелект тощо. За певних умов процес сприймання музики може поєднуватися з іншими видами розумово-практичної діяльності, суттєво підвищувати її ефективність. За твердженням А. Катінене, подібні стани найбільш яскраво знаходять прояв у поведінці дітей. Такий абрис дає підстави віднести процес музичного сприймання до пізнавальної діяльності. Ми виділяємо в ньому три основні етапи: *первинне розрізювання* (невразне, несвідоме, тобто перцептивне сприймання музичних звучань); *детальне бачення* (аналіз виразно-сислового значення музичної мови, її розуміння); *цілісне усвідомлення* (естетична оцінка емоційно-образного змісту музики, її інтерпретація).

Однією з найдієвіших форм виховання гуманістичних рис у дітей різних вікових категорій є музично-творча діяльність. Творчість – це багатогранне універсальне явище, що розглядається як діяльність, що має продуктивний, пошуково-перетворювальний характер, ознаки цінності, новизни, суспільну та особливу значущість. У свій час В. О. Сухомлинський сказав, що проблема творчої діяльності особистості вже багато років продовжує залишатися однією з ділянок «педагогічної цілини» [6, с. 523]. За свідченням сучасних досліджень, сьогодні більш як 60% навчально-виховної роботи в закладах освіти здійснюється в репродуктивних нетворчих формах.

Під творчістю найчастіше розуміють діяльність, результатом якої є створення нового, неповторного, оригінального. Л. Віготський зазначав, що творчість має місце не лише там, де створюється щось абсолютно

нове, а й там, де людина вносить своє розуміння, щось по-своєму відтворює, змінює, групує вже створене [2]. Творчість є вищою формою активності особистості. Її завданням має бути розвиток інтересів, збагачення музично-творчого досвіду, формування здатності до продуктивного мислення, фантазії, музично-слухових уявлень, розвитку емоційної сфери, вільного оволодіння мовою мистецтва як засобом вираження свого особистого ставлення до тих чи інших явищ життя. Завдання вчителя полягає в тому, щоб, по-перше, вчасно помітити в дитині художньо-творчі риси, по-друге, зосередити увагу на їх вихованні та розвитку і, по-третє, запобігти їх згасанню.

Наголосимо, що в процесі музичних занять на уроці чи в позаурочний час творчість виявляється у різних *видах* творчої діяльності: композиторському, виконавському, слухацькому, ігровому, образотворчому, літературно-поетичному. При цьому використовуються наступні методи: синектики, «мозкової атаки», привчання, контрольних запитань, самовиховання, самопримушення, самопізнання, самозвіту, емоційної драматургії, інверсії, емпатії та ін.

Процеси сприймання музики тісно пов'язані з виконавською діяльністю дітей у школі. Вона має два напрями: співацький (хоровий і сольний спів) та інструментальний (музикування на дитячих музичних інструментах). Слід відмітити, що виконання музики є однією з найдієвіших форм музичного розвитку дитини. Співаючи в хоровому колективі чи вокальному ансамблі, виконуючи соло, граючи на певному музичному інструменті, учні активно включаються в процес виконання музики під час якого розвиваються здібності, чуттєво-емоційна сфера, виховується художній смак, формується музична культура.

Виконавець – перш за все творець. Виконавська діяльність визначається як «творча духовно-практична діяльність по створенню нового твору виконавського мистецтва, який несе певну ідею та являє собою суспільну цінність» [5, с. 9]. Зазначена діяльність спонукає особистісні мотиви самореалізації, самовдосконалення, самоствердження, що обумовлюють реалізацію духовних та практичних можливостей дитини. У виконавській діяльності поряд із виконанням музики використовується музикування (інструментальне, вокально-групове), яке розглядається як зміст музично-освітньої роботи, а не як набуття навичок гри. У процесі музикування учень може спиратися на власні почуття, творчість, імпровізацію. Але для виховного процесу, на наш погляд,

більш актуальним і ефективним є саме виконання музичних творів, бо зміст твору в процесі виконання ніби народжується заново, зазнає змін залежно від досвіду того, хто його виконує. Учитель мусить опосередковано підвести дітей до свідомого, самостійного мислення, дати їм можливість виразитись, самореалізуватись, проявити свої здібності та можливості. Подібна взаємодія між учителем і учнями призводить до взаєморозуміння, взаємоповаги, духовної єдності, виявленню свого «Я» та врахуванню думки «іншого».

Ефективними методами виховання в процесі музично-виконавської діяльності можуть бути: показ, ілюстрація, фрагментарне виконання, зіставлення, порівняння; методи життєво-образних асоціацій, створення ситуацій успіху, слухового контролю, художньо-виконавського аналізу, моделювання ситуацій та ін. До прийомів, які сприяють ефективному вихованню та розвитку учнів, слід віднести оцінювання виконання, аналіз елементів музичної мови, орієнтація на слухача, самовираження у виконанні, викликання позитивних емоцій тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, діяльнісною домінантою є основою, вирішальною умовою формування гуманістично спрямованої особистості. Вона знаходиться у прямій залежності від продуктивного і систематичного спілкування учнів з творами музичного мистецтва, постійного виховання у них інтересу до різних видів діяльності та формування ряду умінь і навичок. Подальше вдосконалення роботи з даного напряму бачиться нами в практичній реалізації ряду педагогічних умов в освітньому процесі педагогічних університетів, до яких, в першу чергу, відносимо: професійну компетентність майбутнього вчителя музичного мистецтва у вимірі гуманістично спрямованого навчання і виховання індивіда; формування вмінь поважливого ставлення педагога до учнів та схвалення їхнього позитивного відношення до музичної діяльності; здатність до створення взаємодовірливої атмосфери, максимального підтримання ініціатив кожної дитини, надання їй права вибору, налагодження суб'єкт-суб'єктних стосунків між учителем і учнями, індивідуалізації та диференціації музично-освітнього процесу; формування в учнів навичок сприймання і оцінювання музичних творів, сприяння набуттю практичних виконавських і творчих умінь; вміння створювати на музичних заняттях можливостей для самостійного пошуку, самореалізації у різних видах музичної діяльності кожного індивіда.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Навчальний посібник / І. Д. Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256 с.
 2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский / Под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
 3. Гумінська О. О. Концепція формування діяльної особистості в процесі музичного виховання / О. О. Гумінська // Завуч. – 2005. – №16. – С. 15–21.
 4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
 5. Локарева Г. Художньо-естетична інформація як засіб виховання учнівської молоді / Г. Локарева // Мистецтво та освіта. – 2006. – №1. – С. 7–11.
 6. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / Твори: У 5-ти т. – Т.2 / В. О. Сухомлинський. – К., 1976. – 670 с.

REFERENCES

1. Beh, I. D. (2012). *Osobystist' u prostori duhovnohorozvytku. Navchal'nyiposibnyk*. [Personality in the space of spiritual development. Tutorial]. Kyiv.
 2. Vygotsky, L. S. (1996). *Pedagogicheskaya psikhologiya*. [Pedagogical Psychology]. Moscow.
 3. Guminska, O. O. (2005). *Kontseptsiia formuvannia diyal'noii osobystosti v protsesi muzychnoho vykhovannia* [The concept of the formation of an active personality in the process of musical education]. Kyiv.

4. Leontiev, A. N. (1977). *Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'*. [Activity. Consciousness Person.]. Moscow.
 5. Lokareva, G. (2006). *Khudozhn'o-estetychna informatsiay ak zasib vykhovannia uchnivs'koi molodi*. [Artistic and aesthetic information as a means of upbringing student youth]. Kyiv.
 6. Sukhomlinsky, V. O. (1976). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu/ Tvory: u 5-ty t. – T. 2* [How to raise a real person]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ГОРБЕНКО Сергій Семенович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики музичної освіти, хорового співу і диригування Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Наукові інтереси: історія, теорія та методика гуманізації мистецького навчання і виховання у закладах загальної середньої та вищої освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

GORBENKO Sergey Semenovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theory and Methodology of Musical Education, Choral Singing and Conducting of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov.

Circle of scientific interests: theory and methodology of humanization of artistic education and education in institutions of general secondary and higher education.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2019 р.

УДК 378. 147.091.33 - 027.22.784

РАСТРИГІНА Алла Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
<https://orcid.org/0000-0002-4393-2831>
 e-mail: rastrygina.alla@gmail.com
ЗАБІЛЯСТА Лідія Леонідівна – в.о. професора кафедри оперного співу Національної музичної академії імені П. І. Чайковського
 e-mail: Zabelyasta@gmail.com

ГАРТУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ-ВОКАЛІСТА ЯК ФАКТОР РЕАЛІЗАЦІЇ НОВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Визначальну роль в ефективному впровадженні у мистецький освітній простір сучасного ЗВО новітньої парадигми освіти ХХІ століття відіграє прилучення української культури і мистецтва

до глобалізованого «Ми», зберігаючи відчуття ідентичності власного «Я», й особливо «Я-духовний». І це потрібно не лише заради уникнення загрози уніфікації, а й задля розвитку кожної особистості на засадах культурних цінностей українського